

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

ВАЛЕНТИЄВА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 338.45

**ВИРОБНИЧО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА
ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ: РОЗВИТОК І ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ
(на матеріалах Полтавщини)**

Спеціальність 08.07.01 – Економіка промисловості

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Раді по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук
України

Науковий керівник: доктор економічних наук, старший науковий співробітник,

ДЕЙНЕКО ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА,

Рада по вивченню продуктивних сил України, головний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Федорищева Аліна Микитівна**, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, головний науковий співробітник;

кандидат економічних наук, доцент **Колот Володимир Михайлович**, Київський Національний економічний університет, доцент кафедри економіки підприємств.

Провідна установа:

Інститут економіки НАН України, відділ промислового потенціалу, м. Київ

Захист відбудеться “26” березня 2001р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.160.01 Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України за адресою: 01032, м Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України за адресою: 01032, м Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60.

Автореферат розісланий “15” лютого 2001 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради,

доктор економічних наук, професор

Бандур С.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми. На етапі ринкової переорієнтації економіки України активізувався процес пошуку прийнятних рішень, що забезпечують підвищення ефективності функціонування не тільки окремих підприємств, а і в цілому виробничо-економічної системи промисловості регіону. У цьому зв'язку актуальність теми дослідження визначається широким спектром досі невирішених

науково-практичних проблем щодо категорії “виробничо-економічна система промисловості регіону”, та визначення шляхів удосконалення її функціонування. Сучасна регіональна економіка промисловості повинна ґрунтуватися на теоретичних і методологічних засадах, які враховують проблеми формування їх систем на базі ринкових відносин. Прийняття рішень, які обумовлюють доцільність формування і розвиток таких систем, потребує належного наукового економічного обґрунтування.

Методологія організації і функціонування, а також проблеми виробничо-економічних систем промисловості регіону досліджувалися в працях багатьох вітчизняних економістів: О.М.Алимова, О.І.Амоші, П.П.Борщевського, В.М.Гейця, М.С.Герасимчука, Б.М.Данилишина, Л.В.Дейнеко, С.І.Дорогунцова, В.Е.Коломойцева, В.М.Колота, О.В.Кухленка, І.І.Лукінова, В.Я.Нусінова, В.О.Паламарчука, О.М.Паламарчука, С.Ф.Покропивного, В.Ф.Столярова, А.І.Сухорукова, Н.В.Тарасової, А.М.Федорищевої, Т.С.Хачатурова, Л.Г.Чернюк, М.Г.Чумаченко, Г.О.Швиданенко, В.С.Яцкова та ін. В Україні в теперішній час склалася така економічна ситуація, коли потреби подальшого розвитку в ринкових умовах вимагають більш глибокого дослідження цього питання. Зокрема, недостатньо досліджені проблеми вибору ефективних моделей реструктуризації промисловості, особливо в регіоні, не обґрунтовані підходи до її здійснення та взаємозв'язок з системними показниками, чітко не визначено саме поняття “виробничо-економічна система промисловості регіону”, не розроблений загальнонауковий алгоритм її системно-економічного реконструювання, теоретично не обґрунтовано механізм підвищення рівня ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості регіону як цілісної, відкритої, динамічної системи.

Актуальність і значення сукупності невирішеності цих проблем обумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили її мету та задачі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з державними і регіональними програмами проведення наукових досліджень з проблем розвитку виробничо-економічних систем промисловості України та її регіонів. Вона спрямована на виконання завдань, що визначені Програмою структурної перебудови економіки України на період до 2010 року, Стратегією економічного та соціального розвитку України на 2000-2004 роки, Схемою (прогнозом) розвитку і розміщення продуктивних сил України та її регіонів на тривалу перспективу (номер державної реєстрації 0100 V 000 657), в межах яких автором досліджено сучасний стан промисловості в регіоні та перспективний розвиток промисловості в залежності від регіональних особливостей, крім того дисертація пов'язана з виконанням внутрішньовузівських договорів Кременчуцького державного політехнічного інституту за темами “Підвищення інвестиційної привабливості підприємств регіону” (13В/99–Е), де автором досліджено динаміку

основних економічних показників діяльності промислових підприємств в галузевому розрізі, та даний прогноз зміни цих показників на перспективу, “Нові системи управління процесом ціноутворення в сучасних умовах на підприємствах Кременчуцького регіону” (30В/00–Ек) автором розроблені та обгрунтовані пропозиції щодо розвитку окремих промислових галузей, до продукції яких можливе застосування системи ціноутворення, яка враховує регіональні переваги і особливості; навчальними та методичними планами Кременчуцького державного політехнічного університету.

Методичні та розрахункові матеріали дисертації використані при розробці програм розвитку промисловості Полтавського регіону та його виробничо-економічних підсистем на перспективу до 2010 р.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування концептуальних засад підвищення ефективності розвитку виробничо-економічних систем промисловості регіону в умовах ринкових трансформацій, здатних до саморозвитку і забезпечення потреби області та експорт її промислової продукції на основі раціоналізації функціональних міжрегіональних і міжгалузевих зв'язків, визначення та обгрунтування основних напрямків і шляхів формування і реалізації в регіоні інноваційно-технологічної моделі розвитку промислового виробництва, перетворення виробничо-економічної системи промисловості регіону як високотехнологічного виробника конкурентноспроможної продукції.

Відповідно до зазначеної мети в дисертації були поставлені такі задачі:

- узагальнити методологічні підходи, які характеризують загальнонаукові аспекти поняття виробничо-економічної системи промисловості регіону;
- удосконалити теоретичні підходи до визначення шляхів розвитку і підвищення ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості регіону;
- здійснити системно-економічний аналіз розвитку галузей промисловості виробничо-економічної системи Полтавського регіону на сучасному етапі з метою визначення основних напрямків і шляхів їх розвитку в перспективі;
- визначити кількісний і якісний взаємозв'язок між системними та економічними показниками розвитку виробничо-економічних систем промисловості регіону;
- проаналізувати внутрішні і зовнішні фактори, які впливають на динаміку розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону;
- розробити багатофакторну змістовно-процесуальну модель підвищення ефективності розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону з визначенням схеми різноякісних функціональних зв'язків і логічних відношень між її складовими;

– на базі запропонованої моделі розробити пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону в умовах становлення ринкових відносин.

Об'єктом дослідження є виробничо-економічна система промисловості регіону, основні напрямки і шляхи підвищення ефективності функціонування в перспективі на базі виявлених резервів її подальшого зростання;

Предмет дослідження становлять питання теорії, методичні та практичні аспекти системного підходу і шляхи підвищення ефективності функціонування промисловості регіону.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасна економічна теорія сталого розвитку, розробки українських та зарубіжних вчених з питань економіки промисловості, діалектичний принцип всезагального зв'язку предметів, процесів і явищ матеріального світу, принцип всебічності (вимога охопити в процесі пізнання всі сторони досліджуваного об'єкта і розглядати його в усіх зв'язках і відношеннях), основні положення теорії систем; актуальні засади визначення загального і регіонального кількісного та якісного виміру розвитку промисловості в ринкових умовах господарювання, систематизовані і запропоновані його критерії і показники.

В дисертації використані загально-наукові і спеціальні методи дослідження процесів і явищ в їх взаємозв'язку і розвитку. Зокрема при вивченні та узагальненні теоретико-методологічних засад формування і розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону використані такі загальнонаукові методи як діалектичний, комплексного системного підходу, індукції і дедукції, абстракції, аналізу і синтезу, при дослідженні сучасної структури виробничо-економічної системи промисловості регіону – метод економіко-статистичного аналізу, порівняння, економіко-математичного моделювання, графічний, картографічний, при визначенні основних напрямів і шляхів підвищення ефективності функціонування виробничо-економічної системи регіону – методи екстраполяції, експертних оцінок, кореляційно-регресивного аналізу, економіко-математичного моделювання, вартісних підходів та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота містить наукові результати проведених особисто автором досліджень, у ній вперше сформульовано і обґрунтовано концептуальні засади сучасного розвитку виробничо-економічних систем на відміну від існуючих теоретичних та методологічних підходів до аналізу промислових комплексів, що здійснені на основі удосконалення науково-методичних прийомів та розробки структурно-процесуальної моделі ефективності розвитку виробничо-економічної системи промисловості, які враховують особливості переходу від адміністративно-планової до ринкової економіки.

Наукова новизна сформульованих у дисертаційній роботі положень, висновків і пропозицій полягає у тому, що вони отримані її автором уперше.

До найбільш вагомих отриманих наукових результатів, що відзначаються новизною відносяться наступні:

- доповнено понятійно-категоріальний апарат економічної науки сутнісною трактовкою категорії виробничо-економічної системи промисловості регіону, яка на відміну від існуючих розглядається як певна сукупність підприємств різних галузей, об'єднаних загальною територією, функціонально-економічна та соціальна взаємодія яких направлена на життєве забезпечення населення області матеріальними благами та послугами;

- обгрунтовано критерії і показники ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості регіону з точки зору потреб регіонального управління та територіальної організації виробництва і особливостей ринкових відносин;

- вперше розроблено методичні підходи до визначення кількісного і якісного взаємозв'язку між запропонованими системними та економічними показниками, що використовуються в регіоні, які дають змогу більш обгрунтовано визначити основні напрями економічного розвитку цієї провідної галузі народного господарства;

- теоретично обгрунтовано і запропоновано багатофакторну змістовно-процесуальну модель перспективного розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону, яка дозволяє здійснювати ефективне управління її функціонуванням;

- розроблено концептуальні засади підвищення ефективності функціонування і розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону на основі її комплексної реструктуризації, які враховують прогностні напрями розвитку промислового виробництва в країні та в регіоні з урахуванням його специфічних особливостей;

- визначено та обгрунтовано основні прогностні показники економічного розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону та напрями оптимізації її галузевої структури на тривалу перспективу.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні дослідження, які виконані в дисертації складають основу наукових положень і висновків щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку виробничо-економічних систем промисловості регіону. Практична цінність отриманих результатів полягає в їх використанні при прийнятті обгрунтованих рішень щодо вибору основних напрямків підвищення ефективності виробничо-економічної системи промисловості регіону на основі структурно-функціонального реконструювання її як цілісної системи.

Результати дослідження були використані при формуванні регіональних програм економічних перетворень, у першу чергу, структурної перебудови народного господарства

Полтавського регіону, зокрема, при розробці схем розвитку і розміщення продуктивних сил регіонів (АКТ Полтавської обласної Державної адміністрації №356 від 17.08.2000р.); впровадження наукових розробок дозволили сформувати механізм економічної самодостатності Кременчуцького регіону, сформувати підвалини партнерства органів місцевого самоврядування у сфері економічної політики регіону в програмі розвитку “Полтавщина 2010”(АКТ Кременчуцької міської ради Полтавської області №01-17/593 від 01.09.2000р.).

Матеріали і результати дослідження використовуються у навчальному процесі при викладанні дисциплін “Економіка підприємства”, “Організація, планування та управління виробництвом”, “Стратегічне планування” на кафедрі економіки Кременчуцького державного політехнічного університету (довідка №73/846 від 29.08.2000р.).

Особистий внесок здобувача. В дисертації висвітлено ідеї та розробки, що належать особисто автору. Опубліковані наукові праці містять положення, висновки і пропозиції, сформульовані особисто здобувачем наукового ступеня. Вони написані одноосібно автором дисертації і відображають його конкретний особистий внесок у розвиток економіки промисловості Полтавського регіону.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції “Исследование и оптимизация экономических процессов” (м.Харків, 1998р.), на Міжнародній науково-практичній конференції “Машиностроение и техносфера на рубеже XXI века” (м.Севастополь, 1999р.), науково-практичній конференції “Підприємство в ринковій системі господарювання” (м.Київ, 1999р.), Міжнародній науково-технічній конференції “Проблеми створення нових машин і технологій” (м.Кременчук, 1999р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Маркетинг: теорія і практика” (м.Ялта, 2000р.), на 3-х щорічних конференціях молодих вчених і спеціалістів Кременчуцького державного політехнічного інституту.

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 9 наукових статей у журналах і збірниках наукових праць загальним обсягом 2,9 др. арк., у тому числі 5 у фахових наукових виданнях, 4 в матеріалах конференцій та наукових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота нараховує 220 сторінок друкованого тексту, у тому числі 19 таблиць і 24 рисунків на 40 сторінках, 211 найменувань використаних джерел - на 17 сторінках. Дисертація містить 6 додатків на 31 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** розкрито актуальність теми дисертації та ступінь дослідженості питань, що розглядаються. Сформульовано мету, задачі, предмет і об'єкт дисертаційного дослідження, відображено методологічну й інформаційну базу останнього. Показано наукову новизну, практичне значення виконаної роботи. Наведено результати апробації її основні положення та впровадження в економічну практику.

У **першому розділі** “Теоретико-методологічні засади формування і розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону” розкривається сутність поняття “система”, “системний підхід”, “системний аналіз”, розроблено алгоритм системного аналізу, що базується на виділенні і розгляді зв'язків елементів, в силу яких він є частиною певної сукупності елементів.

Згідно з обґрунтованим в дисертації системним підходом, сформульовано визначення виробничо-економічної системи промисловості регіону як певної сукупності підприємств різних галузей, об'єднаних загальною територією. При цьому функціонально-економічна та соціальна взаємодія їх направлена на життєве забезпечення матеріальними благами та послугами конкретної області. Під структурною моделлю виробничо-економічної системи ми розуміємо особливу форму ідеального цілісного багаторівневого відображення її елементного складу та схеми структурно-функціональних зв'язків логічних відносин між ними.

Визначено, що суттєвою властивістю структурної моделі виробничо-економічної системи промисловості регіону є її наочність. Остання полягає в тому, що вміщена в неї система функціональних зв'язків і логічних відношень втілюється у формі елементів, що утворюють систему. Виділення у структурній моделі всіх суттєвих зв'язків і суттєвих відношень, об'єктивно існуючих між її складовими і які забезпечують їх структурно-функціональну єдність, обумовлює цілісність моделі. Другою суттєвою ознакою структурної моделі виробничо-економічної системи регіону є її ієрархічність. Виявлено, що кожен її елемент розкривається як система, а сама структурна модель як один із компонентів системи більш високого порядку. Поняття ієрархічності відзеркалює також внутрішню розчленованість структурної моделі виробничо-економічної системи промисловості регіону на окремі підсистеми. Кожна з останніх не схожа на іншу, відрізняється від неї своїми специфічними рисами. Ці підсистеми, у свою чергу, поділяються на елементи. Останні по відношенню до самої системи як цілому - неподільні, але володіють певною складністю. При аналізі системи з точки зору її компонентів вони можуть бути поділені.

Виявлено, що структурна модель виробничо-економічної системи промисловості регіону характеризується наявністю функціональних зв'язків і логічних відношень між її елементами, підпорядкованістю і співвідпорядкованістю елементів, що і обумовлює ієрархічність.

Проаналізовано питання методології економічної оцінки ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості, що розробляються економістами вельми

інтенсивно, особливо в останні роки у зв'язку з переходом до нових форм господарювання. Вивчення наукових праць показало співіснування та широке використання поряд з методиками планової економіки, методичних підходів до аналізу ефективності функціонування систем промисловості в ринкових відносинах. Оцінка ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості передбачає констатацію кількісного відношення між результатами виробництва і витратами засобів виробництва та праці на виготовлення продукції.

Після проведеного аналізу поглядів економістів та системологів на проблеми підвищення ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості виділено системні та економічні показники. Перші з них відображають особливість функціональних зв'язків і логічних відношень між підприємствами різних галузей промисловості, взаємодія яких спрямована на життєве забезпечення матеріальними благами та послугами конкретного регіону (міра синтезованості елементів, логічна вага елементів, продуктивність елементів, складність системи). Другі характеризують рівень і динаміку економічної ефективності виробництва, результатів виробничо-господарської і комерційної діяльності цих підприємств (узагальнюючі показники, показники ефективності використання виробничих фондів, фінансових коштів, кадрового потенціалу тощо).

Результатами дослідження підтверджено, що при оцінці регіональної ефективності промисловості регіону враховують різноманітні фактори: по-перше, технологічні, які відображають певні техніко-економічні особливості її структури, по-друге, регіональні фактори, формування яких обумовлено існуючими економічними, природними та демографічними умовами регіону. Встановлено, що найбільш вдалим для оцінки регіональної ефективності є використання економіко-математичних методів.

У **другому розділі** “Сучасна структура виробничо-економічної системи промисловості регіону та ефективність її функціонування” розкриваються особливості територіальної, функціональної та галузевої структури виробничо-економічної системи промисловості Полтавського регіону. Проаналізовано результати роботи галузей промисловості регіону за 1990-1999р.р., дана оцінка ефективності їх функціонування із застосуванням системи економічних показників і критеріїв.

Територіальна структура визначається сукупністю територіальних відносин між складовими системи. Якісним показником інтегративності територіальної підструктури є “територіальний ранг”. В дисертації Полтавський регіон розглядається як територіальна підструктура, яка має територіальний ранг - область.

Полтавську виробничо-економічну систему, як складову Східного регіону, за сукупністю природних та економічних особливостей поділено на дві виробничо-економічні підсистеми: Полтавську та Кременчуцьку, умовний кордон між якими проходить по річках Хорол та Псьол.

Полтавська виробничо-економічна підсистема визначилася в результаті нагальної необхідності створення сировинної бази для підприємств харчової промисловості міст: Полтава, Миргород, Карлівка і використання робочої сили з поблизу розташованих сільських населених пунктів. Найбільш розвинутими галузями промислової підсистеми є машинобудування і металообробка, харчова і легка, з інших галузей важливим є виробництво будівельних матеріалів. Істотною перевагою Кременчуцької підсистеми є вдале поєднання різних видів транспорту - залізничного, водного, автомобільного, нафто- і газопроводів. Для цієї промислової підсистеми характерне переважання підприємств важкої промисловості машинобудування і металообробки, паливної і харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, чорної металургії.

Визначено, що функціональна структура промисловості регіону базується на зв'язках, які поділяються на:

- * прямі - продукт-сировина, постачання основних фондів, використання відходів, забезпечення умов функціонування, трудові зв'язки, продукт-паливо, використання природних ресурсів, з підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, зв'язки послідовних стадій технологічного процесу;

- * непрямі - комплексного використання ресурсів;

- * синергічні - виробництва спільного продукту.

Вибір саме цих зв'язків обумовлений суттєвістю їх функціональної значущості для виробничо-економічної системи, а також їх більшою відповідністю предмету дослідження.

Галузева структура виробничо-економічної системи промисловості відбиває ступінь суспільного поділу праці, диференціацію і спеціалізацію галузей. Вона дозволяє судити про пропорції і взаємозв'язки галузей, про розподіл суспільної праці між ними і виробництвами, про їхню роль у промисловості. Аналіз структурних змін промисловості регіону за останні 8 років показав, що в галузевій структурі промисловості Полтавщини, як і по всій Україні, відбулися істотні зміни (рис.1).

Починаючи з 1994 р. значно зросла частка паливної промисловості в загальному обсязі промислового виробництва регіону. При цьому зростання її питомої ваги відбувалося не стільки за рахунок збільшення абсолютних показників галузі, скільки за рахунок суттєвого зменшення обсягів виробленої продукції іншими галузями. Майже в 4,5 рази зросла питома вага чорної металургії, в період з 1991 р. по 1997 р. Ця галузь представлена Полтавським ГЗК, основна частина продукції якого експортується і зберегла платоспроможний попит. Значне скорочення частки

машинобудування та металообробки було спричинене розривом характерної для цієї галузі великої кількості зв'язків з постачальниками і споживачами - нерезидентами України. Постійне коливання частки харчової промисловості впродовж досліджуваного періоду обумовлено цілим комплексом причин. Головною з них є непослідовні дії уряду у відносинах з сільгоспвиробниками, у питаннях приватизації і податків, митної політики по відношенню до продукції харчової промисловості.

Проаналізовано сукупність всіх функціональних зв'язків і логічних відношень між галузями промисловості, які обумовлюють стан і якісний розвиток всієї виробничо-економічної системи промисловості регіону.

Результати всебічного аналізу економічних проблем розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону в ринкових умовах господарювання показали, що ефективне функціонування структуроформуєчих галузей економіки може бути досягнуте на основі вивчення потреб внутрішнього і зовнішнього ринку в її продукції, платоспроможності її споживачів, забезпечення її виробництва за кількісними та якісними параметрами, що відповідають сучасним вимогам науково-технологічного прогресу з мінімальними питомими витратами живої та уречевленої праці.

Система оцінки тенденцій і закономірностей розвитку промисловості Полтавського регіону, свідчить про те, що поряд із певними позитивними змінами, які відбуваються в галузях промисловості, як і в економіці країни в цілому, пов'язаними в першу чергу із формуванням різних форм власності, організації виробництва і господарювання, виникає ряд значних негативних явищ. Серед них необхідно відзначити суттєве скорочення виробництва товарів, зростання їх вартості, зменшення обсягів їх реалізації, різної швидкості зростання цін по галузях, зниження рівня задоволення в них потреб споживачів.

У **третьому розділі** "Системно-економічне обґрунтування шляхів підвищення ефективності функціонування виробничо-економічної системи" розкриваються шляхи підвищення її ефективності на основі її змістовно-процесуальної моделі і відповідного алгоритму, розкривається зміст кількісно-якісних соціально-економічних чинників інноваційних змін виробничо-економічної системи промисловості Полтавського регіону.

Запропоновано алгоритм підвищення ефективності функціонування виробничо-економічної системи, поданої у вигляді орієнтованого графу. Алгоритм являє собою перетворення структури виробничо-економічної системи і складається з чотирьох етапів:

- * кількісне перетворення - збільшення кількості елементів структури та їх структурних компонентів;
- * якісне перетворення - внесення в елементи структури нового функціонального змісту, підвищення функціонального рівня стану;

* відносне перетворення - якісні зміни структури системи, як якісно нової схеми функціональних зв'язків і логічних відносин між елементами;

* комбіноване перетворення - докорінні зміни системи в цілому: кількості елементів, їх функціонального стану і схеми зв'язків і логічних відносин між компонентами системи.

Розроблено багатофакторну змістовно-процесуальну модель ефективного розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону. Нею передбачаються системні і соціально-економічні якісні перетворення самої системи як бажаний результат (рис.2). Мета декомпозується на конкретні завдання (1-7). Їх вирішення при певній їх процесуальній послідовності (в залежності від стану системи) об'єктивно приводить до бажаного проміжного або кінцевого результату, а саме - якісного оновлення виробничо-економічної системи промисловості регіону в аспекті підвищення її економічної ефективності в цілому. В разі отримання негативного результату в моделі передбачено зворотній шлях. Він вимагає конкретизації завдання, зміну певних умов або перехід до якісно іншої задачі, тобто в моделі передбачено варіативність завдань і дій їх вирішення.

1. Ієрархізація припускає сувору підпорядкованість елементів, блоків, підсистем вищого порядку з жорстким обмеженням ступеня їхньої функціональної свободи. Якщо ж елемент або підсистема виходять за рамки обмеження - система "обурюється" і в остаточному підсумку розпадається. Тому для зупинення спаду виробництва та інвестицій держава повинна проводити вертикальну промислову політику. Йдеться про те, що в першу чергу повинні розроблятися галузеві інвестиційні програми, а також створюватися "фінансово-промислові групи" за участю комерційних банків. Ці галузеві програми будуть виправданими, якщо будуть спрямовані на стимулювання структурних перетворень у певних галузях та сприятимуть модернізації ефективних, та виходу із ринку функціонування неприбуткових підприємств.

Головними цілями інноваційного розвитку Полтавського регіону визначаються: підвищення ролі наукових та технологічних факторів у подоланні кризових явищ у соціально-економічному розвитку Полтавщини та забезпечення її економічного зростання; технологічне переобладнання і структурна перебудова виробництва з метою нарощування випуску товарів конкурентноспроможних на світовому і внутрішньому ринках; збільшення експортного потенціалу за рахунок наукоємних галузей виробництва, зменшення залежності економіки Полтавщини від імпорту.

2. Інтеграція припускає об'єднання декількох систем за якоюсь функціональною ознакою. При цьому інтегративна цілісність не являє собою систему, оскільки вхідні в її системи зберегли автономність і функціональну самодостатність і взаємодіють тільки з одного боку. Тобто, під економічною інтеграцією розуміється об'єднання декількох підприємств однієї або декількох

галузей промисловості: на терені постачання сировини, спільних технологій, устаткування, ринків збуту, інвестицій, диференціація виробництва загальної продукції.

3. Мінімізація припускає вилучення із системи елементів “нізвідки” і елементів “нікуди”, тобто тих, які не мають вхідних і вихідних функціональних зв'язків і логічних відношень, а також видалення надлишкових функціональних зв'язків. У результаті відбувається ущільнення системи і, як наслідок, вона стає функціонально більш гнучкої, здатною оперативно реагувати на внутрішні і зовнішні зміни. Збагачення - процес зворотний мінімізації. Однак слід мати на увазі, що надлишкове збагачення системи елементами неминуче призводить до її розпаду - утворенням нових систем із підсистем, які раніше входили до неї.

Вирішення питання підвищення продуктивності регіональної промисловості залежить від напрямків вкладення коштів. Їх спрямування на розширення існуючого виробництва чи на його модернізацію визначає характер і напрям розвитку суспільного виробництва на майбутнє.

4. Збільшення внутрішніх функціональних зв'язків сприяє, з одного боку, спрощенню системи, а з іншого боку, - обмеженню ступеня функціональної свободи, що входять у її елементи, блоки, підсистеми і, як наслідок, їхньої вузької спеціалізації. Збільшення внутрішніх міжгалузевих функціональних зв'язків виробничо-економічної системи регіону сприятиме прискоренню розвитку інтеграційних процесів у виробництві товарів. До факторів, що прискорюють розвиток міжгалузевих зв'язків у виробництві товарів, відносяться: зростання спеціалізації і концентрації виробництва продукції та її промислової переробки; можливості ефективнішого використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу; раціональнішого використання природних і виробничих ресурсів; розширення асортименту, збільшення обсягів виробництва і підвищення якості продукції, підвищення її конкурентоспроможності; отримання більш високого рівня ефективності виробництва і прибутковості діяльності всіх його ланок.

5. Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків є важливим фактором реформування галузей промисловості, досягнення їх пропорційності та структурної збалансованості. Це потребує докорінних змін в організації та управлінні, підвищення техніко-технологічного рівня промислових виробництв та забезпечення високої ефективності роботи всіх галузей промисловості.

Основними напрямками зміцнення позицій вітчизняних товаровиробників у зовнішньоекономічних зв'язках промисловості на сучасному етапі мають бути: інтенсифікація та докорінне підвищення ефективності виробництва на основі реалізації інноваційної моделі розвитку галузі; пріоритетний розвиток тих галузей промисловості, що мають порівняльні та конкурентні переваги на світовому та регіональних ринках, продукція яких може стати джерелом постійних значних валютних надходжень; прискорений розвиток тих галузей машинобудування, що

випускають технологічне обладнання, прилади контролю та вимірювання, фасувальне та пакувальне обладнання.

6. Системний аналіз припускає кількісну і якісну оцінку як вхідних у систему елементів, так і функціональних зв'язків і логічних відношень між ними з метою вивчення прихованих (потенціальних) ще нереалізованих функціональних можливостей системи. Галузевий підхід має домінувати у сфері розвитку фундаментальних досліджень і базуватися на використанні достатньо сталих організаційних структур. Проблемно-орієнтований - у галузі прикладних досліджень і розробок, для виконання яких можуть бути використані як постійні, так і тимчасові організаційні структури. Для удосконалення науково-технологічної сфери Полтавського регіону необхідно: сформувати систему місцевих джерел фінансування науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт та інноваційної діяльності, в тому числі спеціальних фондів підтримки регіональних програм, забезпечити правовий механізм їх утворення і використання; створити територіальні науково-виробничі, інформаційні, сертифікаційні та інші центри, інвестиційні банки, інноваційні біржі тощо.

7. Локальна і глобальна зміни припускають якісне і кількісне перетворення системи - схеми функціональних зв'язків і логічних відношень між елементами, що входять до неї.

Сьогоднішня особливість інвестиційної діяльності - це перехід від адміністративного розподілу державних завдань по створенню нових рішень і технічної реконструкції діючих виробничих інвестиційних рішень, виходячи в основному, із критеріїв ефективного функціонування народногосподарського ринку, співвідношення попиту і пропозиції. Необхідно, щоб процес регулювання став по своїй економічній суті диверсифікованим як по вертикалі, так і по горизонталі. По вертикалі він повинен враховувати неоднозначність суспільного попиту на продукцію окремих галузей, забезпечувати відповідні корекції в галузевому призначенні капітальних вкладень у залежності від суспільної необхідності збільшення виробництва тієї або іншої продукції галузі. По горизонталі макрорегулювання інвестиційного процесу повинно охоплювати весь фінансовий "простір", тобто всю сукупність фінансових механізмів інвестиційної сфери, забезпечувати найбільш ефективніше використання капітальних вкладень як у середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Логічне поєднання моделювання економічних процесів в виробничо-економічній системі на основі запропонованої змістовно-процесуальної моделі разом з механізмом економічної оцінки ефективності реконструйованої виробничо-економічної системи промисловості регіону надає можливість запропонувати комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування промисловості Полтавської області, та збільшення обсягу промислової продукції до 13650 млн. грн. у 2015 року (табл.1). Передбачається, що при цьому вартість

промислово-виробничих основних фондів промисловості складе 14150 млн. грн., а середньоспискова чисельність штатних працівників промисловості – 180750 чоловік.

Таблиця 1

Розрахункові параметри та етапи розвитку виробничо-економічної системи промисловості
Полтавського регіону

ПОКАЗНИКИ	1999 рік (фактично)	2005 рік	2010 рік	2015 рік
Обсяг промислової продукції, млн.грн. по Полтавській області, у тому числі:	5144300	8190400	9880700	13650800
<i>Полтавська підсистема</i>	1918824	3407206	3883115	4846034
<i>Кременчуцька підсистема</i>	3225476	4783194	5997585	8804766
Середньоспискова чисельність штатних працівників промисловості, тис.чол. по Полтавській області, у тому числі:	122594	150490	165500	180750
<i>Полтавська підсистема</i>	50631	60046	63221	66335
<i>Кременчуцька підсистема</i>	71962	90444	102279	114415
Промислово-виробничі основні фонди промисловості, млн. грн. по Полтавській області, у тому числі:	9082344	10240350	11800240	14150750
<i>Полтавська підсистема</i>	5295006	5806278	7091944	8023475
<i>Кременчуцька підсистема</i>	3787337	4434071	4708295	6127274

Реалізація запропонованих заходів створить умови для суттєвих зрушень в структурі промисловості області (табл.2). Так, частка харчової промисловості зросте до 27,1%, машинобудування і металообробки – до 21,5%, промисловості будівельних матеріалів - до 4,8%. Зменшення частки паливної промисловості до 23,1% обумовлено більш низькими темпами її зростання, в основному, за рахунок виснаження сировинної бази. Створення підприємств інших галузей промисловості підвищить їх частку в загальній структурі промисловості до 9,7%, що надасть системі більшу стійкість до змін, характерних для ринкової економіки.

Таблиця 2

Прогнозні структурні зміни у розвитку промислового виробництва в Полтавській області

ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ	1999 рік	2005 рік	2010 рік	2015 рік
----------------------	----------	----------	----------	----------

	(фактично)			
Електроенергетика	4,1	3,5	2,7	2,1
Паливна промисловість	54,0	42,0	35,4	23,1
Чорна металургія	9,2	9,1	8,7	7,3
Машинобудування і металообробка	12,6	13,7	15,2	21,5
Промисловість будівельних матеріалів	1,8	2,5	3,8	4,8
Легка промисловість	0,7	1,5	2,0	2,5
Харчова промисловість	13,2	18,7	24,3	27,1
Деревообробна і целюлозно-паперова промисловість	0,4	0,5	0,7	0,8
Скляна і фарфоро-фаянсова промисловість	0,3	0,4	0,7	1,1
Інші галузі	3,7	8,1	6,5	9,7

Зростання обсягу промислової продукції буде досягнуто перш за все за рахунок збільшення завантаження існуючих промислових потужностей. Темпи зростання промислово-виробничих основних фондів будуть нижчими ще й за рахунок впровадження менш фондомістких виробництв. Збільшення завантаження існуючих промислових потужностей буде супроводжуватись переходом на повний робочий тиждень з ліквідацією багатоденних перерв в роботі, що призведе до повнішого використання кадрового потенціалу та зменшення “прихованого” безробіття. Разом з цими причинами впровадження менш працемістких технологій стимулює відповідне збільшення попиту на робочу силу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і розв’язання наукової задачі, що виявляється в розробці науково-методичних і практичних підходів до вибору шляхів підвищення ефективності функціонування виробничо-економічних систем промисловості регіонів України.

1. В умовах перехідної економіки, зміни економічних пріоритетів та перегляду принципів формування відносин між центральною владою і регіонами зростає важливість дослідження регіональних і внутрішнього державного промислового ринку. Обґрунтування ролі і місця

промисловості в економічному розвитку Полтавщини досягнуто завдяки узагальненню теорії і практики промислового виробництва, показу долі Полтавської області у розвитку національної економіки України, виділення особливої ролі держави у розвитку промислового виробництва, визначення необхідності підсилення ролі економічних важелів впливу на характер процесу відтворення в структурі виробничо-економічних систем.

2. Розширення меж ринкових відносин обумовило необхідність визначення рамок відтворення на рівні підприємства або виробничої системи. В зв'язку з цим визначилося нове переосмислення деяких основоположних понять, які стосуються встановлення передумов формування економічних результатів виробничої діяльності. У цілях конкретизації задач дослідження, єдиний процес розширеного відтворення було розподілено на процеси відтворення кінцевого продукту підприємства (виробничої системи), продуктивних сил (факторів виробництва) і виробничих відносин на різних рівнях.

3. За результатами проведеного аналізу сформульовано визначення виробничо-економічної системи промисловості регіону як певної сукупності підприємств різних галузей, об'єднаних загальною територією, функціонально-економічна та соціальна взаємодія яких направлена на життєве забезпечення матеріальними благами та послугами конкретної області і держави в цілому. При цьому нестабільність економічного простору, його невизначена динаміка, підвищення ролі регіонів у вирішенні соціально-економічних проблем, ринкова обумовленість економіки зумовлює необхідність уточнення не тільки об'єкту, а й предмету вивчення виробничо-економічних систем промисловості регіону.

4. Результати аналізу та узагальнення економічних проблем розвитку виробничо-економічних систем промисловості регіону в ринкових умовах господарювання показали, що ефективне функціонування структуроформуючих галузей економіки може бути досягнуте на основі вивчення потреб внутрішнього і зовнішнього ринку в її продукції, платоспроможності її споживачів, забезпечення її виробництва за кількісними та якісними параметрами, що відповідають сучасним вимогам науково-технологічного прогресу з мінімальними питомими витратами живої та уречевленої праці.

5. Визначено, що досягнення означених параметрів розвитку виробничо-економічної системи промисловості в умовах здійснення ринкових перетворень потребує формування її теоретико-методологічних та методичних засад як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні у першу чергу, з точки зору забезпечення раціонального використання, відтворення та забезпечення природного та виробничого ресурсних потенціалів, досягнення високої економічної, соціальної, екологічної та науково-технологічної ефективності виробництва і споживання товарів галузей промисловості.

6. Застосування системного підходу оцінки тенденцій і закономірностей розвитку промисловості Полтавського регіону, як відносно типового для України за період формування ринкової економіки, засвідчило, що поряд із певними позитивними змінами, які відбуваються в галузях промисловості зазначеного регіону, пов'язаними в першу чергу із формуванням різних форм власності, організації виробництва і господарювання, виникає ряд значних негативних явищ. Серед них необхідно відзначити суттєве скорочення виробництва товарів, зростання їх вартості, зменшення обсягів їх реалізації, зниження рівня задоволення потреб в них споживачів.

7. Вивчення економічних показників розвитку промисловості Полтавщини за період 1991-1999р.р. дозволило встановити, що за цей час в галузевій її структурі відбулися істотні зміни. На кінець досліджуваного періоду на частку паливної промисловості припадало 53,5% виробленої продукції, питома вага продукції машинобудування і металообробки склала 13,4%, харчова промисловість виробила 11,7% всієї продукції; частка чорної металургії склала 9,9%, а інші галузі мали незначну питому вагу в загальному обсязі виробництва.

8. Методологічною основою кількісно-якісних перетворень виробничо-економічної системи промисловості регіону об'єктивно виступає системний підхід, який включає аналіз, системне моделювання виробничо-економічної системи регіону, системні соціально-економічні перетворення, схеми функціональних зв'язків і логічних відношень між її складовими. Розроблена на його основі змістовно-процесуальна модель, яка у функціональній поєднаності з відповідним змістовно-процесуальним алгоритмом є дієвим інструментом для таких перетворень.

9. Запропонований механізм економічної оцінки ефективності реконструйованої виробничо-економічної системи промисловості регіону, розроблений на основі системних та економічних показників, надає можливість оперативно реагувати на динаміку ринкових відносин, підтримувати її конкурентоспроможність.

10. Реалізація реконструктивних перетворень виробничо-економічної системи промисловості регіону, здійснена на основі змістовно-процесуальної моделі, сприяє підвищенню ефективності, стабільності і конкурентоспроможності промисловості, надає можливість оперативно реагувати на динаміку економічного розвитку.

Список опублікованих праць за темою дисертаційної роботи

1. Валентієва Е.В. Моделирование производственно-экономической системы промышленного комплекса // Вісник Харківського державного політехнічного університету. Дослідження та оптимізація економічних процесів. – Харків: ХГПУ. – 1998. – №19, Ч.2. – С. 81-87.

2. Валентієва Е.В. Системний аналіз виробничо-економічної системи промислового комплексу // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 1998. - №2(3). – С. 47-49.
3. Валентієва Е.В. Производственно-экономическая система: моделирование и анализ // Економіка природокористування і охорони довкілля: Зб. наук. пр. – Київ: РВПС України НАН України. - 1999. – С.271-281.
4. Структурно-процесуальна модель оптимізації виробничо-економічної системи промисловості Полтавського регіону // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 2000. - №4(11).- С.51-55
5. Валентієва О.В. Методологічні основи економічної оцінки ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості // Проблемы деятельности предприятий в рыночной системе хозяйствования: Сб. науч. тр. Приложение к журналу “Персонал”. 1999. - №3(51).– С.30-32.
6. Валентієва О.В. Галузева структура промисловості Полтавського регіону та її характеристика // Економіка промисловості України: Зб. наук. пр. – Київ: РВПС України НАН України. - 2000. – С. 236-242.
7. Валентієва Е.В. Типология структуры производственно-экономической системы промышленного комплекса // Придніпровський науковий вісник. Науковий журнал. - Економіка. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. - 1998. - №81(148). - С. 26-30.
8. Валентієва О.В. Галузева структура промисловості регіону та її ефективність // Машиностроение и техносфера на рубеже XXI века // Сборник трудов международной научно-технической конференции в г.Севастополе 13-18 сентября 1999г. – Донецк: ДонГТУ. - 1999. – С.124-128.
9. Валентієва О.В. Удосконалення зовнішньоекономічних зв'язків галузей промисловості Полтавського регіону // Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції “Маркетинг: теорія і практика” в м.Ялта 24-27 травня 2000 року. – Луганськ: Вид-во Східноукр. держ. ун-ту. - 2000. – С.51-53.

Анотація

Валентієва О.В. Виробничо-економічна система промисловості регіону: розвиток і шляхи підвищення ефективності функціонування (на матеріалах Полтавщини). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.01. – економіка промисловості. – Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Київ, 2001.

Дисертація присвячена питанням підвищення ефективності функціонування виробничо-економічної системи промисловості регіону. В дисертації обґрунтовано, що виробничо-економічна система промисловості регіону являє собою сукупність підприємств різних галузей промисловості, об'єднаних загальною територією, функціонально-економічна та соціальна взаємодія яких спрямована на життєве забезпечення конкретної області чи регіону. Розроблено методичні підходи кількісного і якісного взаємозв'язку між системними та економічними показниками. Запропоновано багатокритеріальну змістовно-процесуальну модель ефективного розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону. З урахуванням специфічних особливостей промисловості регіону розроблено концептуальні засади щодо підвищення ефективності функціонування і розвитку виробничо-економічної системи промисловості регіону на основі її комплексної реструктуризації. Основні положення і результати дисертаційної роботи впроваджено в економічну практику.

Ключові слова: системний аналіз, виробничо-економічна система, ефективність, промисловість регіону, галузева структура, змістовно-процесуальна модель.

Аннотація

Валентиева Е.В. Производственно-экономическая система промышленности региона: развитие и пути повышения эффективности функционирования (по материалам Полтавщины) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.01.- экономика промышленности. – Совет по изучению производительных сил Украины НАН Украины, Киев, 2001.

В диссертации на основе анализа отечественных и зарубежных литературных источников обосновано, что экономическую сущность категории “система” составляет совокупность выборочно привлеченных компонентов, взаимодействие которых характеризуется для получения полезного результата. Раскрыто, что производственно-экономическая система промышленности региона представляет собой совокупность предприятий разных отраслей промышленности, объединенных общей территорией, функционально-экономическое и социальное взаимодействие которых направлено на жизненное обеспечение конкретной области.

На основе исследования широкого спектра научных взглядов относительно концепции эффективности функционирования промышленности, обосновывается выбор системных и экономических критериев и показателей. Первые – отражают особенность функциональных связей и логических отношений между предприятиями разных отраслей промышленности. Вторые –

характеризуют уровень и динамику экономической эффективности производства, результатов производственно-хозяйственной и коммерческой деятельности этих предприятий.

Обосновано, что предложенный механизм экономической оценки эффективности производственно-экономической системы промышленности региона, разработанный на основе системно-экономических критериев и показателей, дает возможность всесторонне оценить структурные изменения, получать количественное выражение параметров экономического развития, оперативно реагировать на динамику рыночных отношений.

В диссертации отражены результаты анализа территориальной, функциональной и отраслевой структуры производственно-экономической системы промышленности региона. Установлено, что качественным показателем интегративности территориальной подструктуры является “территориальный ранг”. Полтавский регион, имеющий территориальный ранг – область, по совокупности природных и экономических особенностей поделен на две производственно-экономические подсистемы: Полтавскую и Кременчугскую. Определено, что функциональная структура промышленности региона базируется на функциональных связях, которые делятся на прямые, непрямые и синергичные, выбор которых обусловлен сущностью их функциональной значимости для производственно-экономической системы, а также их соответствием предмету исследования.

Отражено, что отраслевая структура производственно-экономической системы промышленности региона отражает степень общественного разделения труда, дифференциацию и специализацию отраслей. Выявлено, что за последние годы в отраслевой структуре промышленности Полтавщины, как и по всей Украине произошли существенные изменения, которые существенно снизили валовой внутренний продукт.

Показано, что преобразование структуры производственно-экономической системы состоит из четырех этапов: количественного, качественного, относительного и комбинированного. Создание такого алгоритма предусматривает коренные изменения системы в целом – количества элементов, их функционального состояния, схемы связей и логических отношений между компонентами системы.

Разработана многофакторная структурно-процессуальная модель, конечной целью которой является качественное обновление производственно-экономической системы промышленности региона в аспекте ее экономической эффективности в целом. Исходя из этого предложен комплекс рекомендаций направленных на существенное изменение в структуре промышленности области, которое отразится на увеличении валового внутреннего продукта и на повышении эффективности функционирования промышленности Полтавской области.

Ключевые слова: системный анализ, производственно-экономическая система, эффективность, промышленность региона, отраслевая структура, структурно-процессуальная модель.

Annotation

Valentieva E.V. Production and economic system of regional industry: development and means of enhancement of efficiency functioning (on the materials of Poltavshyna). – Manuscript.

Thesis for an economic sciences candidate's academic degree in specialty 08.07.01. – industrial economy. – Council for the Study of Ukrainian Productive Forces, Kiev, 2001.

The thesis is dedicated to the problems of the enhancement of efficiency functioning of production and economic system of regional industry. The thesis substantiates that production and economic system of regional industry represents totality of enterprises of different industries united with general theory and its functional-economic and social interaction is directed at vital provision of the concrete province or region. The technique of quantitative and qualitative association between systems and economic indicators is developed. The multi criterion structural-process model of effective development of production and economic system of regional industry is developed. The selection suggestions concerning the enhancement of efficiency functioning of production and economic system of regional industry on the basis of its system-economic reconstruction is substantiated. The basic principles and the results of the thesis are introduced into economic practice.

The key words: system analysis, production and economic system, efficiency, regional industry, branches structure, structural-process model.